

RECENZII

Florina Mureșan, *Biserica și viața religioasă în vremea lui Manuel I Comnenul (1143-1180)*, Editura Trinitas, Iași, 2008, 231 p., 21 planșe.

Autoarea lucrării menționate mai sus își propune într-o manieră științifică să investigheze diferite aspecte ale vieții religioase din Bizanț, într-un interval temporal bine delimitat și anume domnia împăratului Manuel I Comnenul (1143 – 1180). Analiza suficient documentată nu surprinde prin dorința realizării vreunei monografii a Bisericii și a vieții religioase în această perioadă, ci focalizează atenția asupra unor anumite aspecte, fără de care nu ar fi posibilă înțelegerea situației Bisericii în această perioadă: relația Stat-Biserică, organizarea instituțională a Bisericii sau situația monahismului.

Cercetarea Florinei Mureșan a pornit de la premisa că situația Bisericii și a vieții religioase în a doua jumătate a secolului al XII-lea reflectă situația particulară a Imperiului în această perioadă. Manuel I Comnenul apare ca unul din cei mai interesanți împărați bizantini, politica lui generând o vastă confluență de cultură și civilizație, care avea să imprime vieții religioase trăsături originale față de perioada anterioară. Multe din problemele cu care s-a confruntat Biserica în vremea lui au fost generate de ambiția de a-și impune punctul de vedere sau de a promova politica sa universalistă. Pentru a expune mai amănunțit aceste chestiuni, cercetarea autoarei s-a vrut a fi precedată de un scurt capitol introductiv intitulat *Manuel I Comnenul și epoca sa*, în care se prezintă un portret al împăratului și o introducere în atmosfera vieții de la curte. Aceste informații sunt menite să clarifice contextul în care se dezvoltă anumite probleme ecleziastice, evitând încărcarea peste măsură a notelor de subsol pe parcursul expunerii. Cu același scop, Florina Mureșan a considerat ca înainte de expunerea propriu-zisă să prezinte *Izvoarele* referitoare la viața religioasă în a doua jumătate a secolului al XII-lea, precum și stadiul

cercetărilor, începând de la interesul pentru editarea acestor izvoare și până la lucrări importante ale bizantiniștilor contemporani.

Lucrarea, structurată pe *cinci capitole*, își propune să analizeze sursele literare, inventariind informațiile conținute în operele istorice, hagiografice, teologice, ca și în alte acte monastice, literatura epistolară, compozițiile retorice și cele parenetice sau în operele canonice. De remarcat rămâne faptul că se încearcă abordarea unor surse care au fost mai puțin exploatate până acum.

În capitolul I (*Biserica în vremea lui Manuel I Comnenul*) se manifestă intenția de aducere în prim-plan a celor mai importante aspecte legate de situația Bisericii în această perioadă. Parcurgând izvoarele bizantine din a doua jumătate a secolului al XII-lea, autoarea evidențiază personalitatea lui Manuel I Comnenul, un adevărat *epistemonarh* al Bisericii, ca unul care a vegheat nu numai la apărarea credinței, dar și la buna rânduială care trebuie să domnească în Biserică.

Capitolul al II-lea, *Ereziile și controversile religioase*, se referă la răspândirea bogomilismului, erezia lui Soterichos Panteugenos despre jertfa euharistică (1156-1157), precum și la disputa pe marginea cuvintelor Mântuitorului: *Tatăl este mai mare decât Mine* (1166-1170), fără să negligeze originea acestor controverse și nici modalitatea în care se reflectă în operele de artă. Ceea ce se dorește arătat este că aceste erezii și controverse care au tulburat Biserica în vremea lui Manuel I Comnenul sunt expresia fidelă, în plan religios, a curentelor politice, intelectuale sau spirituale care au marcat dinastia Comnenilor, în general.

Capitolul al III-lea, *Alteritatea religioasă. Proiecte politice și stări de spirit* își propune să trateze problemele Bizanțului cu ceilalți creștini (latini, armeni, sirieni), precum și cu necreștinii (evrei, musulmani) care trăiau pe teritoriul său. Prezentarea este structurată în trei subcapitole care reflectă trei nivele de abordare a alterității religioase. În primul rând este vorba de proiectul de unire a Bisericilor, una din componentele importante ale politicii externe a lui Manuel I Comnenul, prin intermediul căruia Bizanțul se interesa în mare măsură de creștinii din Apus, de cei din statele cruciate dar și de creștinii nealcedonieni. În al doilea rând, ne propunem să prezentăm temele dialogului unionist, pornind de la corespondența dintre Roma și Constantinopol în a doua jumătate a secolului al XII-lea. În sfârșit, cu al treilea nivel de abordare se

încearcă descrierea atitudinii bizantinilor față de „ceilalți”, diferiți din punct de vedere religios.

Capitolul al IV-lea, *Mănăstirile și viața monahală* prezintă o serie de discontinuități în comparație cu epoca macedoneană. Din această cauză, prezentarea se concentrează asupra acelor aspecte care sunt specifice dinastiei Comnenilor, în general, și domniei lui Manuel I în special. Un prim aspect se referă la reacția împotriva sistemului *charisticariatului*, concretizată prin înființarea unor mănăstiri care reflectă preocuparea de „reformare” a vieții monahale. Organizarea și funcționarea acestora ne este prezentată însă diferită, în funcție de statutul social și de motivațiile fondatorului laic al acestor așezăminte. Un alt aspect tratat de autor este legat de puterea economică a mănăstirilor, deoarece în această perioadă marea proprietate mănăstirească, departe de a fi contrară intereselor statului și ale economiei în general, și-a adus contribuția ei la creșterea producției agricole în Bizanț.

În elaborarea capitolului al V-lea (*Manifestări ale evlaviei în secolul al XII-lea*), intenția auctorială a fost să acorde atenție și credinciosului de rând, practicilor lui devoționale, felului în care înțelegea credința, temerilor și speranțelor lui. Astfel, pe parcursul a trei subcapitole se încearcă prezentarea unor forme colective și individuale ale evlaviei bizantine. În acest context, o atenție deosebită a fost acordată importanței Sfintelor Relicve, care au jucat un rol însemnat pentru toate categoriile sociale, procesiunilor și pelerinajelor, precum și unor manifestări care s-au aflat la limita pietății sau chiar în contradicție cu aceasta: târgurile care aveau loc cu ocazia marilor sărbători, asociațiile religioase, magia și astrologia.

Lucrarea Florinei Mureșan se distinge în apariția editorială prin suma unor investigații serioase, științifice făcute pe baza unui material complex și original merit să evedențieze aducerea la lumină a unor secvențe istorice mai puțin cunoscute, mai ales când vine vorba de cultura și teologia bizantină.

Emil Varga